

Ks. Marek Parchem

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa
mking@op.pl

TRANSFORMACJA KOSMOSU W LITERATURZE MIĘDZYTESTAMENTALNEJ

THE TRANSFORMATION OF THE UNIVERSE
IN THE INTERTESTAMENTAL LITERATURE

STRESZCZENIE

W literaturze międzytestamentalnej, zwłaszcza w pismach o charakterze apokaliptycznym, pojawia się motyw transformacji kosmosu, która stanowi ostatni etap wydarzeń eschatologicznych. Świat skażony grzechem i zdominowany przez siły zła zostanie w czasach ostatecznych przemieniony i odnowiony przez Boga w rzeczywistość doskonałą, gdzie na wieki panować będzie sprawiedliwość i dobro. W niniejszym opracowaniu zostanie omówiona koncepcja transformacji kosmosu, która pojawia się w różnych dokumentach należących do literatury międzytestamentalnej, mianowicie w dziełach egzegetycznych, gdzie pojawiają się również elementy apokaliptyczne (*Księga Jubileuszów*: Jub 1,29; 4,26; *Księga starożytności biblijnych Pseudo-Filona*: LAB 3,10), w zwojach z Qumran (*Reguła zrzeczenia*: 1QS 4,25) oraz w apokalipsach (*Księga*

SŁOWA KLUCZE

transformacja kosmosu;
odnowienie świata;
eschatologia;
apokaliptyka żydowska;
literatura międzytestamentalna

astronomiczna: 1 Hen 72,1; *Apokalipsa tygodni*: 1 Hen 91,14-17; *Apokalipsa zwierząt*: 1 Hen 90,37-38; *Księga przypowieści*: 1 Hen 45,4-5; *Czwarta Księga Ezechiasza*: 4 Ezd 7,28-31.75.113-114; *Apokalipsa Barucha syryjska*: 2 Bar 32,1-6; 57,1-3).

ABSTRACT

In the intertestamental literature, especially from various writings of an apocalyptic nature, a recurring motif emerges of the transformation of the universe as the final phase of eschatological events. In the last days, the world – being infected with sin and dominated by the powers of evil – will be renewed and transformed by God into a perfect reality wherein justice and goodness will prevail. In the present article, this notion of the transformation of the universe is explored and discussed. The idea appears in various documents of the intertestamental literature, namely, certain exegetical works such as *The Book of Jubilees* (Jub 1:29; 4:26) and *Biblical Antiquities* of Pseudo-Philo (LAB 3:10); the *Qumran Rule of the Community* (1QS 4:25); and several apocalypses: *The Book of Heavenly Luminaries* (1 Enoch 72:1), *The Apocalypse of Weeks* (1 Enoch 91:14-17), *The Animal Apocalypse* (1 Enoch 90:37-38), *The Book of the Similitudes* (1 Enoch 45:4-5), *The Fourth Book of Ezra* (4 Ezra 7:28-31, 75, 113-114), and *The Syriac Apocalypse of Baruch* (2 Bar 32:1-6; 57:1-3).

KEYWORDS

transformation of the universe; renewal of the world; eschatology; Jewish apocalyptic writings; intertestamental literature

W literaturze międzytestamentalnej, zwłaszcza w pismach o charakterze apokaliptycznym, pojawia się koncepcja prze-

miany obecnie istniejącego świata oraz ustanowienia nowej i doskonałej rzeczywistości, która trwać będzie wiecznie, co nawiązuje do biblijnego motywu określanego obrazowo jako ustanowienie przez Boga „nowych niebios i nowej ziemi” (zob. Iz 65,17; 66,22). U podłoża tej koncepcji leży przekonanie apokaliptyków, że stworzony przez Boga świat, w którym istnieje bezprawie i bezbożność, został opanowany przez moce zła. Z tego powodu obecny świat ulegnie zagładzie i zło zostanie unicestwione, w jego miejsce zaś Bóg stworzy w czasach eschatologicznych nową rzeczywistość, w której panować będzie sprawiedliwość, dobro i pokój¹. Taka koncepcja wynika z przekonania, że Boży plan zbawienia obejmuje nie tylko samego człowieka, czy też naród Izraela, ale również cały stworzony kosmos. W literaturze międzytestamentalnej, szczególnie w pismach o charakterze apokaliptycznym, istnieje bliski związek między dziełem stworzenia, którego Bóg dokonał na początku, a dziełem zbawienia, którego dokona przy końcu czasów.

1. ZANIM NASTĄPI TRANSFORMACJA KOSMOSU I OSTATECZNE ZBAWIENIE...

Transformacja kosmosu jest jednym z elementów pewnego rodzaju schematu następujących po sobie zdarzeń w czasach eschatologicznych, co pojawia się szczególnie w pismach o charakterze apokaliptycznym, zarówno żydowskich, jak

¹ Zob. Schürer, *History*, II, 537; Aune – Stewart, „From the Idealized Past”, 175. W późniejszych apokalipsach (np. 4 Ezd, 2 Bar, 2 Hen) tę myśl wyraża koncepcja „dwóch światów” (lub „wieków”), z których „świat/wiek obecny” jest zły i skazany na unicestwienie, „świat/wiek przyszły” natomiast będzie miejscem pokoju, dobra i sprawiedliwości wiecznej. Szerzej na ten temat, zob. Russell, *Method*, 266-269; Harnisch, *Verhängnis*, 89-247; Stone, *Features*, 44-83; Murphy, *Structure*, 31-67; Stephens, *Annihilation*, 49-50.

i następnie w chrześcijańskich². Zanim nastąpi ostateczna interwencja Boga i Jego pełne zwycięstwo zakończone wybawieniem ludu Bożego i odnowieniem świata polegającym na ustanowieniu idealnej rzeczywistości, musi pojawić się okres ucisku i uaktywnienia się sił zła, które zostaną pokonane i całkowicie unicestwione. Warto w tym miejscu zauważyć, że w odniesieniu do wydarzeń czasów ostatecznych często w popularnym rozumieniu tego pojęcia funkcjonuje uproszczone przekonanie sprowadzające wszystko do zagłady świata, gdzie dominującym motywem są katastrofy i katalizmy. W pismach apokaliptycznych motyw zniszczenia odnosi się jedynie do zakończenia obecnej rzeczywistości, a nie zagłady „świata” w sensie końca wszystkiego. Według apokaliptyków zagłada rzeczywiście nastąpi, ale będzie dotyczyć jedynie zła i tych, którzy są z nim związani, przy równoczesnym ocaleniu dobrych i sprawiedliwych. Innymi słowy, wydarzenia eschatologiczne nie są końcem świata w znaczeniu ostatecznego i całkowitego jego unicestwienia, ale dotyczą przemiany obecnej rzeczywistości w inną, która dzięki zniszczeniu zła będzie rzeczywistością doskonałą. W apokalipsach czasy ostateczne są pojmowane jako inauguracja wydarzeń, w których ostateczne ocalenie (zbawienie) będzie poprzedzone czasem próby dla sprawiedliwych oraz całkowitym wyeliminowaniem zła.

Sposób, w jaki zostanie zniszczony obecnie istniejący świat, nie jest opisywany w szczegółach. Najczęściej pojawia się koncepcja zagłady fizycznego świata przez ogień, która zapewne wywodzi się z tradycji perskiej oraz greckiej, zwłaszcza z myśli stoickiej³. Motyw zniszczenia świata przez ogień często pojawia się w *Księgach sybillińskich* (np. 3 Syb 54-87; 4 Syb 173-181; 5 Syb 211-213.531), ale jest również obecny w *Zwoju hymnów z Qumran* (1QH 11,29-34; zob. też IQM

² Schürer, *History*, II, 514-547; Parchem, „«Co stanie się przy końcu dni» (Dn 2,28)”, 26-35.

³ Zob. Russell, *Method*, 281; Schürer, *History*, II, 538-539.

14,18), u Józefa Flawiusza (*Antiquitates*, 1,70), w apokryfie Życie Adama i Ewy (49,3) oraz w tradycji chrześcijańskiej (2 P 3,7; zob. też 1 Kor 3,13-15; 2 Tes 1,7-8). Autor *Trzeciej księgi sybillińskiej* stwierdza, że w dzień sądu Bożego „wszyscy ludzie zginą we własnych domostwach, kiedy z nieba strumień ognia popłynie” (3 Syb 54) oraz, że „Stwórca nieba i ziemi ześle słupy ognia, ze wszystkich ludzi zaledwie część trzecia zostanie” (3 Syb 543-544; por. 2 Bar 27,10; 70,8). Autor *Psalmów Salomona* stwierdza, że sprawiedliwych nie dosięgnie płomień ognia, gdy ten „sprzed oblicza Pana wystąpi przeciw grzesznikom” (PsSal 15,4-5), w *Apokalipsie Abrahama* zaś jest mowa o ogniu jako narzędziu tortur wobec dusz ludzi bezbożnych w Hadesie (ApAbr 31; zob. też 1QS 2,8; Ap 19,20; 20,10; 21,8).

2. PRZEMIANA I PRZYSZŁE ODNOWIENIE ŚWIATA

Sąd Boży, którego rezultatem będzie unicestwienie zła, nie jest ostatnim etapem wydarzeń eschatologicznych. Po nim nastąpi odnowienie całego świata. Chociaż motyw nowego stworzenia jest przedstawiany w różnorodny sposób, to wszystkie koncepcje łączy jedna myśl, mianowicie wydarzenia „końca” będą swoistego rodzaju powrotem do „początku”, a więc do pierwotnej harmonii nieskażonej złem i grzechem. Boży plan zbawienia i Jego zamysł podjęty w czasie dzieła stworzenia zostanie w pełni wypełniony w czasach ostatecznych, gdy cały świat zostanie odnowiony i doprowadzony do doskonałości.

W literaturze międzytestamentalnej w nawiązaniu do motywu „nowych niebios i nowej ziemi” z Księgi Izajasza (zob. Iz 65,17; 66,22) pojawia się koncepcja transformacji kosmosu, która jest przedstawiana w dwojaki sposób, mianowicie albo jako rezultat uprzedniego zniszczenia starego porządku, albo też jako odnowienie tego, co dotychczas istniało. W pochodzącej z końca III w. przed Chr. i należą-

cej do tradycji henochicznej *Księdze astronomicznej* (1 Hen 72–82), której treścią są wizje dotyczące ruchu światła niebiańskich objawionych Henochowi przez anioła, pojawia się wzmianka o „nowym stworzeniu”, które będzie trwać wiecznie (1 Hen 72,1)⁴:

Księga ruchów światła niebios, stosownie do ich właściwości i klas, zgodnie z ich regulaminem i okresami, zgodnie z ich imionami i miejscami pochodzenia, i zgodnie z ich miesiącami, co pokazał mi Uriel, święty anioł, który był ze mną i jest ich przewodnikiem. Pokazał mi wszystkie ich regulacje dokładnie takie, jakie są, które przypadają na każdy rok świata i na wieki, aż zostanie uczynione nowe stworzenie, które będzie trwać na wieki.

Pojawiająca się w tekście wzmianka o „nowym stworzeniu” nie jest jednoznaczna, ponieważ nie wiadomo, czy chodzi jedynie o odnowienie świata, czy też o zastąpienie starego porządku nowym, po uprzednim zniszczeniu tego, co istniało dawniej. Autor *Księgi astronomicznej*, mówiąc o „nowym stworzeniu”, wyraża przekonanie o zmianie obecnego świata, ale nie wyjaśnia, w jaki sposób dokona się owa transformacja. Z tego powodu, że w 1 Hen 72,1 nie mówi się ani o zniszczeniu obecnego porządku świata, ani też o sądzie, uzasadnione wydaje się przypuszczenie, iż chodzi tu raczej o odnowienie porządku stworzonego przez Boga świata, co nastąpi w czasach eschatologicznych i trwać będzie już na zawsze⁵.

Wyraźnie o odnowieniu całego kosmosu, które nastąpi po uprzednim zniszczeniu starego porządku, pojawia się w po-

⁴ Tekst etiopski: Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 215; tłumaczenie na język polski: por. Rubinkiewicz, „Księga Henocha etiopska”, 167; zob. też Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 167; Nickelsburg – VanderKam, *1 Enoch 2*, 409.

⁵ Zob. Russell, *The „New Heavens and New Earth”*, 95; Aune – Stewart, „From the Idealized Past to the Imaginary Future”, 173; Nickelsburg – VanderKam, *1 Enoch 2*, 414-415.

chodzącej z pierwszej połowy II w. przed Chr. i należącej do tradycji henochicznej *Apokalipsie tygodni* (1 Hen 93,1-10; 91,11-17). Treścią tego pisma jest opis dziejów ludzkości, które są podzielone na dziesięć okresów, tj. tygodni. W dziewiątym tygodniu nastąpi sąd i unicestwienie wszelkiego zła na ziemi, w ostatnim zaś, dziesiątym tygodniu trwającym bez końca, najpierw odbędzie się sąd w sferze niebiańskiej i ukaranie upadłych aniołów, tj. strażników, a następnie Bóg stworzy nowe niebo i nastanie nieskończony czas dobroci oraz sprawiedliwości (1 Hen 91,14-17)⁶:

(14) I potem, w dziewiątym tygodniu, zostanie objawiony całemu światu sąd sprawiedliwy i wszystkie czyny niegodziwości znikną z całej ziemi. Świat zostanie wydany na zniszczenie i wszyscy ludzie będą wypatrywać ścieżki prawości. (15) I potem, w dziesiątym tygodniu, w siódmej jego części odbędzie się wieczny sąd. I zostanie on dokonany nad strażnikami wiecznych niebios, i wielki sąd, który zostanie przeprowadzony w porośrodku aniołów. (16) I pierwsze niebios znikną i przeminą, a ukazać się niebios nowe. Wszystkie moce niebios zajaśnieją siedmiokrotnie na wieki. (17) I potem będzie wiele nieprzeliczonych tygodni na wieki. Będą one w dobroci i sprawiedliwości, i odtąd już nigdy nie będzie się wspominać grzechu.

Występujący tutaj motyw nowego stworzenia jest bez wątpienia inspirowany tekstem z Iz 65,17 oraz 66,22⁷. Mając na uwadze wzmiankę o sędzie mającym aspekt negatywny i pozytywny w dziewiątym tygodniu (sfera ziemską, unicestwienie bezbożnych i ustanowienie sprawiedliwości) oraz

⁶ Tekst etiopski: Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 345-346; tekst aramejski (4Q212 frag. 1, kol. 4): Milik, *The Books of Enoch*, 266; tłumaczenie na język polski: por. Rubinkiewicz, *Księga Henocha etiopska*, 182; zob. też Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 219-221; Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 434-435; Stuckenbruck, *1 Enoch 91-108*, 131, 139, 145, 151.

⁷ Więcej na ten temat, zob. van Ruiten, „The Influence”, 149-174.

w dziesiątym tygodniu (sfera niebiańska, ukaranie strażników i stworzenie nowego nieba), można stwierdzić, że odnowienie całego kosmosu dokona się po uprzednim zniszczeniu starego porządku zepsutego przez zło. Tę prawdę podkreśla treść w. 17, gdzie stwierdza się, że w rezultacie transformacji całego świata dokonanej przez Boga zniknie wszelkie zło a trwać będzie jedynie dobroć i sprawiedliwość⁸.

Motyw „nowego stworzenia” dwukrotnie pojawia w pochodzącej z pierwszej połowy II w. przed Chr. *Księdze Jubileuszów* (Jub 1,29; 4,26)⁹:

A anioł obecności, który kroczył przed obozem Izraela, wziął tablice podziału lat od czasu stworzenia Prawa i świadectwa według tygodni ich jubileuszy, rok po roku przez pełną ich liczbę, i ich jubileusze [od czasu stworzenia] aż po czas nowego stworzenia, kiedy niebiosa i ziemia i wszystkie stworzenia zostaną odnowione jak moce nieba i jak wszystkie stworzenia ziemi, aż do czasu, gdy świątynia Pana zostanie stworzona w Jerozolimie na górze Syjon. Wszystkie światła zostaną odnowione dla uzdrawiania, pokoju i błogosławieństwa wybranych Izraela, i tak niech będzie od tego czasu aż do końca dni na ziemi (1,29).

Gdyż na ziemi są cztery miejsca, które należą do Pana: ogród Eden, góra na wschodzie, ta góra, na której teraz jesteście, góra Synaj i góra Syjon, która będzie uświęcona w nowym stworzeniu dla uświęcenia ziemi. Z tego powodu ziemia zostanie uświęcona, nie będzie na niej grzechu i nieczystości po czas wieczności (4,26).

⁸ Zob. Black, „The New Creation in 1 Enoch”, 17-18; Dexinger, *Henochs Zehnwochenapokalypse*, 142; Aune – Stewart, *From the Idealized Past to the Imaginary Future*, 173-174; Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 449-450; Stuckenbruck, *1 Enoch 91-108*, 147-148.

⁹ Tekst etiopski: VanderKam, *The Book of Jubilees*, 6-7, 26-27; tłumaczenie na język polski: por. Kondracki, *Księga Jubileuszów*, 264, 270; zob. też VanderKam, *The Book of Jubilees*, 6-7, 28-29.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że nowe stworzenie i przyszła świątynia są wymienione razem (Jub 1,29; zob. też 2 Bar 32,4-6). W ten sposób autor wyraża przekonanie, że transformacja całego kosmosu i jego odnowienie stanie się rezultatem panowania Boga, które będzie sprawował ze swojej świątyni. Nieco inna kolejność wydarzeń pojawia się w *Apokalipsie tygodni* (1 Hen 91,13-16), gdzie najpierw zostaje ustanowiona świątynia jako miejsce panowania Boga (tydzień ósmy), a dopiero potem nastąpi sąd i odnowienie kosmosu (tydzień dziewiąty i dziesiąty)¹⁰. Choć w powiązaniu z motywem nowego stworzenia nie mówi się tutaj wprost o zniszczeniu obecnego świata, to jednak wzmianka o tym, że w przyszłości nie będzie już grzechu i nieczystości (Jub 4,26), sugeruje uprzednie unicestwienie zła¹¹.

W pochodzącej z połowy II w. przed Chr. i należącej do tradycji henochicznej *Apokalipsie zwierząt* (1 Hen 85-90) po wizji przedstawiającej przyszłe wydarzenia mające charakter eschatologicznego odnowienia Izraela, gdy zostanie ustanowiona przez Boga „nowa Jerozolima” i nastąpi odrodzenie ludu Bożego, a jego dotychczasowi prześladowcy, tj. narody pogańskie, zostaną podporządkowane ludowi Bożemu, oddając mu hołd (1 Hen 90,28-36), następuje opis ostatecznego odnowienia całego świata i ludzkości, które przybiera postać powrotu do pierwotnej harmonii, co polega na tym, że końcowy okres dziejów staje się powrotem do początków, a więc do czasów rajszych (1 Hen 90,37-38)¹²:

(37) I zobaczyłem, jak narodził się biały byk, a jego rogi były wielkie. I wszystkie dzikie zwierzęta oraz wszystkie ptaki nieba bały się go i nieustannie zanosily do niego prośby. (38) I zobaczyłem,

¹⁰ Zob. Stuckenbruck, *1 Enoch 91-108*, 149-150.

¹¹ Zob. Charles, *The Book of Jubilees*, 9-10.

¹² Tekst etiopski: Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 338-339; tłumaczenie na język polski: por. Rubinkiewicz, *Księga Henocha etiopska*, 180; zob. też Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 216; Tiller, *Commentary*, 383; Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 402.

że wszystkie ich rodzaje odmieniły się i stały się białymi bykami. Pierwszy z nich stał się wśród nich słowem, i słowo to stało się wielkim zwierzęciem, a na jego głowie były wielkie czarne rogi. Pan owiec ucieszył się z jego powodu i z powodu wszystkich byków.

W 1 Hen 90,37-38 znajduje się opis drugiego etapu odnowy, gdzie przedstawiona idealna przyszłość odpowiada pierwotnej harmonii. Za pomocą języka alegorycznego autor ukazuje odnowienie całej ludzkości i powrót do stanu, którym cieszył się pierwszy człowiek (Adam) przed grzechem nieposłuszeństwa okazanym Bogu w raju. Jak Adam był patriarchą całej ludzkości na początku dziejów, tak „nowy Adam” symbolizowany pod postacią białego byka stanie się patriarchą odnowionej ludzkości, w której nie będzie grzechu, nieposłuszeństwa i przemocy. Tę odnowę całej ludzkości symbolizuje przemiana wszystkich zwierząt i ptaków (narody pogańskie) w białe byki, czyli ludzi w pełni posłusznych Bogu. Warto zwrócić uwagę na wzmiankę o radości Pana owiec, tj. Boga, o którym wcześniej była mowa, że ucieszył się z powrotu owiec, czyli Izraela (w. 33), a teraz cieszy się z powodu wszystkich białych byków (w. 38). Bóg okazuje radość, ponieważ wszyscy ludzie stali się Mu posłuszni, cały świat wrócił do pierwotnej jedności i w ten sposób Jego plan zbawienia rozpoczęty w czasie dzieła stworzenia zostaje ostatecznie wypełniony w czasach eschatologicznych¹³.

Motyw nowego stworzenia pojawia się w *Regule zrzeczenia* z Qumran (1QS), gdzie w tzw. traktacie o dwóch duchach (1QS 3,13–4,26) pojawia się motyw wydarzeń eschatologicznych, które zakończą się odnowieniem obecnej rzeczywistości. Według autora qumrańskiego wszystko zostało zaplanowane przez Boga i dzieje się z Jego woli, ponieważ „od Boga wiedzy pochodzi wszystko, co jest i co będzie” (1QS 3,15). W obec-

¹³ Zob. Black, *The New Creation in 1 Enoch*, 19-20; Black, *The Book of Enoch or 1 Enoch*, 279-280; Tiller, *Commentary*, 383-389; Nickelsburg, *1 Enoch 1*, 406-407; Olson, *A New Reading*, 229-230.

nym czasie wszyscy mieszkańcy kosmosu, tj. ludzie oraz istoty duchowe, są podzieleni na dwa obozy, mianowicie wspólnotę podległą Bogu, której przewodzi książę światła (IQS 3,20), jak również wspólnotę bezprawia podległą aniołowi ciemności i duchom jego działu (IQS 3,20-21). Obecny czas zostanie zakończony w „czasie nawiedzenia”, który odnosi się do bezpośredniej interwencji Boga, czego rezultatem będzie ukaranie i zagłada bezbożnych (IQS 4,11-14). Czas „nawiedzenia”, czy interwencji Boga, będzie miał miejsce przy „końcu czasów” (IQS 4,16-17) i oznacza oddzielenie dobra od zła, które zostanie ostatecznie unicestwione (IQS 4,18-19). Traktat o dwóch duchach kończy się zapowiedzią i obietnicą „nowego stworzenia”, ponieważ Bóg „wyzaczył koniec i powstanie [rzeczy] nowej” (IQS 4,25)¹⁴. To „nowe stworzenie” odnosi się do odnowienia całego świata, w którym wspólnota wierna Bogu będzie żyła na wieki¹⁵. Podobna myśl pojawia się w Ap 21,1-8, gdzie mowa jest o „niebie nowym i ziemi nowej” (w. 1) oraz nowym stworzeniu: „i rzekł Zasiadający na tronie: «Oto czynię wszystkie [rzeczy] nowymi»” (w. 5).

Motyw nowego stworzenia inspirowany tekstem z Iz 65,17 i 66,22 pojawia się w pochodzącej z I w. po Chr. *Księdze starożytności biblijnych* (LAB). Dzieło to ma charakter egzegetyczny, stanowiąc interpretację materiału biblijnego, często poszerzając go i ubogacając nowymi elementami. Jego treścią jest opis historii biblijnej od stworzenia świata do śmierci króla Saula, przy czym obecne są w tym dokumencie elementy apokaliptyczne. O odnowieniu kosmosu jest mowa w LAB 3,10¹⁶:

¹⁴ Tekst hebrajski (wraz z angielskim przekładem) w: Qimron – Charlesworth, „Rule of the Community”, 18-19.

¹⁵ Zob. Harrington, „Creation”, 156; Hogeterp, *Expectations of the End*, 171, 286-287; zob. też Puech, „Resurrection”, 271.

¹⁶ Tekst łaciński: Jacobson, *Commentary*, I, 4; tłumaczenie na język polski: por. Laskowski, *Pseudo-Filon*, 81-82; zob. też Jacobson, *Commentary*, I, 93.

A gdy wypełnią się lata świata, wtedy osłabnie światło i zagasną ciemności, i ożywią zmarłych i podniosę śpiących z ziemi. I otchłań odda należność swoją, a zagłada zwróci swój depozyt, abym oddał każdemu według jego czynów i według owoców jego własnych dzieł, aż dokonam sądu między duszą i ciałem. I odpocznie świat i zniknie śmierć, a otchłań zamknie swoją paszczę. I ziemi bezowocnej już nie będzie, ani bezpłodnej wśród mieszkających na niej. I nikt, kto został przeze Mnie wywyższony, nie ulegnie skażeniu. I nastanie inna ziemia i inne niebo, wieczyste miejsce zamieszkania.

Odnowienie świata jest ostatnim elementem wydarzeń eschatologicznych, co ma wiele paraleli, zwłaszcza w 4 Ezd i 2 Bar. W wyznaczonym przez Boga czasie najpierw będzie miało miejsce zachwianie naturalnego porządku istniejącego w kosmosie, po którym nastąpi zmartwychwstanie umarłych i sąd, którego rezultatem będzie odpłata według czynów każdego człowieka. Autor nie mówi o losie bezbożnych, sprawiedliwi natomiast zostaną wywyższeni i będą cieszyć się wiecznym życiem w odnowionym świecie. Wydaje się, że dla autora LAB stworzenie „innej ziemi i innego nieba” jest powołaniem do istnienia nowej rzeczywistości, w której życie sprawiedliwych będzie kontynuacją ich dotychczasowej egzystencji w poprzednim świecie z tą tylko różnicą, że wszystko w tym nowym świecie będzie doskonałe i wieczne. Innymi słowy, odnowiony świat będzie rzeczywistością pozbawioną wszelkiego zła i nieczystości¹⁷.

Motyw odnowienia świata pojawia się również w późniejszych pismach apokaliptycznych, które pochodzą z I w. po Chr. W należącej do tradycji henochicznej *Księdze przypowieści* (1 Hen 37–71) początek „nowego świata” jest łączony z osobą Mesjasza i jego panowaniem (1 Hen 45,4-5)¹⁸:

¹⁷ Zob. Perrot – Bogaert – Harrington, *Pseudo-Philon*, 89; Jacobson, *Commentary*, I, 327-328; Murphy, *Pseudo-Philo.*, 35; Laskowski, *Pseudo-Filon*, 82.

¹⁸ Tekst etiopski: Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 127; tłumaczenie na język polski: por. Rubinkiewicz, *Księga Henocha etiopska*, 156-

(4) W owym dniu sprawię, że mój Wybrany zamieszka pośrodku nich, i przemienię niebo i ziemię i uczynię je błogosławieństwem i światłem na wieki. (5) I przemienię ziemię i uczynię ją błogosławieństwem. I sprawię, że moi wybrani zamieszkają na niej, lecz ci, którzy popełniają grzech i zło, nie będą po niej chodzić.

Wzmianka o transformacji kosmosu w 1 Hen 45,4-5 – podobnie jak w LAB 3,10 – wyraża myśl, że odnowiona ziemia stanie się błogosławionym miejscem wiecznego przebywania sprawiedliwych. Warto zwrócić uwagę, że chociaż Bóg jest głównym sprawcą wydarzeń eschatologicznych, to ważną rolę odgrywa w nich również postać mesjańska obdarzona tutaj określeniem „Wybrany” (por. 1 Hen 51,1-5). Dla autora *Księgi przypowieści* (1 Hen 37–71) rozpoczęcie nowej rzeczywistości, która będzie polegała na wiecznym błogosławieństwie sprawiedliwych, będzie równocześnie inauguracją czasów mesjańskich.

Autor *Czwartej Księgi Ezdrasza* (4 Ezd), apokalipsy pochodzącej z końca I w. po Chr., natomiast sugeruje, że „nowy świat” rozpocznie się po zakończeniu królestwa mesjańskiego trwającego czterysta lat (4 Ezd 7,28-31) a dopiero potem nastąpią kolejne wydarzenia eschatologiczne, mianowicie zmartwychwstanie umarłych, sąd i wieczna odpłata dla sprawiedliwych i bezbożnych (4 Ezd 7,32-44). W 4 Ezd 7,28-31 o nastaniu „nowego świata” jest mowa w następujący sposób¹⁹:

(28) Ponieważ objawi się mój Mesjasz z tymi, którzy są z nim, i rozraduje tych, którzy pozostaną przez czterysta lat. (29) A po tych latach umrze mój syn Mesjasz i wszyscy, którzy mają tchnienie człowieka. (30) Nad światem zapanuje milcze-

157; zob. też Knibb, *The Ethiopic Book of Enoch*, 131; Nickelsburg – VanderKam, *1 Enoch 2*, 148.

¹⁹ Tekst łaciński: Klijn, *Der lateinische Text*, 45; tłumaczenie na język polski: por. Mędała, „IV Księga Ezdrasza (4 Ezd)”, 384; zob. też Stone, *Fourth Ezra*, 202.

nie przez siedem dni, jak w pierwszych początkach, aby nikt nie pozostał. (31) A po siedmiu dniach zostanie wzbudzony świat, który jeszcze się nie zbudził, a ten, który jest zniszczalny zostanie zniszczony.

Autor wyraźnie nawiązuje do pierwszego stworzenia z Rdz 1 (w. 30) – nowe stworzenie będzie analogiczne do tego, którego dokonał Bóg na początku. Wyrażenie „świat, który jeszcze się nie zbudził” (w. 31), które ma swoją paralelę w słowach wypowiedzianych wcześniej, gdzie jest mowa o tym, że „ukaze się ziemia, która teraz jest zakryta” (w. 26), wskazuje na przekonanie autora 4 Ezd o istnieniu przyszłego świata od zawsze, ale dopiero w czasach ostatecznych miałby on zostać objawiony i miałby rozpocząć się czas jego pełnej realizacji (zob. też 4 Ezd 6,1-6; 7,70)²⁰. Motyw odnowienia świata pojawia się jeszcze w 7,75, gdzie Ezdrasz zwraca się do Boga, pytając o nadejście czasów, w których Bóg rozpocznie „odnawiać stworzenie”. Charakterystyka odnowionego świata została przedstawiona w 4 Ezd 7,113-114: „A dzień sądu będzie końcem tego czasu, a początkiem przyszłego czasu nieśmiertelnego, w którym przeminęło skażenie, została zniszczona niewstrzeźliwość, odcięta niewierność, ale w którym wyrosła sprawiedliwość i powstała prawda”. Warto zwrócić uwagę, że obecny w 4 Ezd motyw odnowienia świata jest ściśle związany z dualistyczną koncepcją świata obecnego (złego) oraz świata przyszłego (doskonałego). Dla autora 4 Ezd odnowienie całego kosmosu jest równoznaczne z nastaniem świata przyszłego, w którym zapanuje sprawiedliwość, dobro i prawda.

W pochodzącej z końca I w. po Chr. *Apokalipsie Barucha syryjskiej* (2 Bar) motyw odnowienia świata pojawia się kilkakrotnie. W wizji odnoszącej się do Abrahama i jego potomków (2 Bar 57,1-3) stwierdza się, że „wtedy narodziła się wiara w przyszły sąd i ukształtowała się nadzieja odnowienia

²⁰ Zob. Stone, *Features*, 77-79; Stone, *Fourth Ezra*, 218.

świata, a obietnica życia, które powinno nadejść, została za-
szczepiona” (w. 2). Wzmianka o eschatologicznym odnowie-
niu całego świata pojawia się razem z motywem ustanowienia
„nowej Jerozolimy” w 2 Bar 32,1-6²¹:

- (1) A co do was, jeśli przygotowaliście wasze serca, aby zbiera-
ć w nich owoce Prawa, to otoczy was opieką w owym cza-
sie, w którym Wszechmocny wstrząśnie całym stworzeniem.
- (2) Bowiem w krótkim czasie będzie wstrząśnięta budowla
Syjonu, a następnie będzie odbudowana. (3) Lecz budowla
nie przetrwa, ale znowu po pewnym czasie będzie zniszczo-
na z fundamentami i pozostanie opuszczona aż do czasu. (4)
Potem będzie odnowiona w chwale i udoskonalona na wieki.
- (5) Jednakże nie powinniśmy tak bardzo smucić się z powodu
zła, które teraz przyszło, jak i z tego, które jeszcze przyjdzie. (6)
Ponieważ nadejdzie większa próba od tych dwóch nieszczęść,
gdy Wszechmocny odnowi swoje stworzenie.

Autor 2 Bar w formie prorocstwa *ex eventu* zapowiada pierw-
sze zniszczenie świątyni w Jerozolimie przez Babilończyków
w 586 r. przed Chr. oraz jej odbudowę po powrocie z wygna-
nia, jak również drugie zburzenie dokonane przez Rzymian
w 70 r. po Chr. Ostateczne odbudowanie „w chwale” (w. 4),
które odnosi się do świątyni niebiańskiej i ustanowienia „no-
wej Jerozolimy”, jest częścią odnowienia całego stworzenia.
W 2 Bar – podobnie jak w Jub 1,29 – pojawia się przekonanie
o ścisłym związku istniejącym między świątynią i całym kos-
mosem. Zniszczenie, którego dokonali Babilończycy, a potem
Rzymianie, zostanie naprawione w czasach eschatologicznych,
gdy Bóg ustanowi świątynię wieczną²². Innymi słowy, dzięki
ustanowieniu świątyni niebiańskiej skutki zła dokonanego

²¹ Tekst syryjski (wraz z angielskim przekładem): Gurtner, *Second Baruch*, 68-69; tłumaczenie na język polski: por. Woźniak, „Apokalipsa Barucha syryjska”, 418; zob. też Gurtner, *Second Baruch*, 69.

²² Zob. Henze, *Jewish Apocalypticism*, 193.

w historii zostaną naprawione w czasach ostatecznych, czego kolejnym następstwem będzie odnowienie całego świata.

3. PODSUMOWANIE

W pismach żydowskich zaliczanych do literatury międzytestamentalnej pojawia się – podobnie jak w tradycji biblijnej – przekonanie, że negatywne skutki zła oddziałują nie tylko na człowieka, ale również na cały świat. Z tego powodu autorzy wielu pism pochodzących z okresu Drugiej Świątyni, zwłaszcza mających charakter apokaliptyczny, w nawiązaniu do biblijnego motywu stworzenia przez Boga „nowych niebios i nowej ziemi” (Iz 65,17; 66,22) ukazują ostatni etap przyszłości eschatologicznej jako transformację całego kosmosu w inną i lepszą od dotychczasowej rzeczywistość. Pomimo pojawiających się różnic dotyczących pewnych zagadnień, mianowicie niekiedy przemiana świata jest przedstawiana jako jego odnowienie, a nieraz jako zastąpienie tego, co było, nowym porządkiem, to jednak punktem wspólnym jest przeświadczenie, że „nowe stworzenie”, którego Bóg dokona w czasach eschatologicznych, będzie rzeczywistością doskonałą, gdzie nie będzie grzechu, zepsucia i zła, a panować będzie na wieki sprawiedliwość, dobro i prawda. Motyw eschatologicznego odnowienia świata pojawia się zarówno w pismach wcześniejszych pochodzących z III-II w. przed Chr., a więc w *Księdze astronomicznej* (1 Hen 72,1), *Księdze Jubileuszów* (Jub 1,29; 4,26), *Apokalipsie tygodni* (1 Hen 91,14-17), *Apokalipsie zwierząt* (1 Hen 90,37-38), *Regule zrzeszenia z Qumran* (1QS 4,25), jak również w dziełach późniejszych, które powstały w I w. po Chr., mianowicie w *Księdze starożytności biblijnych Pseudo-Filona* (LAB 3,10), *Księdze przypowieści* (1 Hen 45,4-5), *Czwartej Księdze Ezdrasza* (4 Ezd 7,28-31.75.113-114), *Apokalipsie Barucha syryjskiej* (2 Bar 32,1-6; 57,1-3), gdzie dualistyczna koncepcja świata obecnego (tj. złego) i świata przyszłego (tj.

doskonałego) służy do wyeksponowania kontrastu istniejącego między terażniejszością a przyszłą rzeczywistością, gdy Bóg ostatecznie odnowi całe stworzenie skażone złem i przywróci je do stanu pierwotnej harmonii i doskonałości.

BIBLIOGRAFIA

- Aune D.E. – Stewart E., „From the Idealized Past to the Imaginary Future: Eschatological Restoration in Jewish Apocalyptic Literature”, *Restoration: Old Testament, Jewish, and Christian Perspectives* (red. J.M. Scott) (JSJSup 72; Leiden: Brill 2001) 147-177.
- Black M., *The Book of Enoch or 1 Enoch: A New English Edition with Commentary and Textual Notes* (SVTP 7; Leiden: Brill 1985).
- Black M., „The New Creation in 1 Enoch”, *Creation, Christ and Culture. Studies in Honour of T.F. Torrance* (red. R.W.A. McKinney) (Edinburgh: T. & T. Clark 1976) 13-21.
- Charles R.H., *The Book of Jubilees or the Little Genesis* (London: Adam and Charles Black 1902).
- Dexinger F., *Henochs Zehnwochenapokalypse und offene Probleme der Apokalyptikforschung* (StPB 29; Leiden: Brill 1977).
- Gurtner D.M., *Second Baruch: A Critical Edition of the Syriac Text. With Greek and Latin Fragments, English Translation, Introduction and Concordance* (JCTCRS 5; New York, NY – London: T&T Clark 2009).
- Harnisch W., *Verhängnis und Verheißung der Geschichte: Untersuchungen zum Zeit- und Geschichtsverständnis im 4. Buch Esra und in der syr. Baruchapokalypse* (FRLANT 97; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1969).
- Harrington D.J., „Creation”, *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls* (red. L.H. Schiffman – J.C. VanderKam) (Oxford: Oxford University Press 2000) I, 155-157.
- Henze M., *Jewish Apocalypticism in Late First Century Israel: Reading Second Baruch in Context* (TSAJ 142; Tübingen: Mohr Siebeck 2011).

- Hogeterp A.L.A., *Expectations of the End: A Comparative Traditio-Historical Study of Eschatological, Apocalyptic and Messianic Ideas in the Dead Sea Scrolls and the New Testament* (STDJ 83; Leiden: Brill 2009).
- Jacobson H., *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum with Latin Text and English Translation* (AGAJU 31; Leiden: Brill 1996) I-II.
- Klijn A.F.J., *Der lateinische Text der Apocalypse des Esra* (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 131; Berlin: Akademie-Verlag 1983).
- Knibb M.A., *The Ethiopic Book of Enoch: A New Edition in the Light of the Aramaic Dead Sea Fragments*. I. Text and Apparatus. II. Introduction, Translation and Commentary (Oxford: Clarendon Press 1978).
- Kondracki A., „Księga Jubileuszów”, *Apokryfy Starego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (PSB 13; Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio” 1999) 262-342.
- Laskowski Ł., *Pseudo-Filon, Księga starożytności biblijnych* (Pisma apokryficzne 7; Kraków: Wydawnictwo WAM 2015).
- Mędała S., „IV Księga Ezdrasza (4 Ezd)”, *Apokryfy Starego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (PSB 13; Warszawa: Vocatio 1999) 375-404.
- Milik J.T., *The Books of Enoch. Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4* (Oxford: Clarendon Press 1976).
- Murphy F.J., *Pseudo-Philo: Rewriting the Bible* (New York, NY – Oxford: Oxford University Press 1993).
- Murphy F.J., *The Structure and Meaning of Second Baruch* (SBL. DS 78; Atlanta, GA: Scholars Press 1985).
- Nickelsburg G.W.E., *1 Enoch 1: A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1-36; 81-108* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 2001).
- Nickelsburg G.W.E. – VanderKam J.C., *1 Enoch 2: A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 37-82* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 2012).

- Olson D.C., *A New Reading of the Animal Apocalypse of 1 Enoch: „All Nations Shall Be Blessed”. With a New Translation and Commentary* (SVTP 24; Leiden: Brill 2013).
- Parchem M., „«Co stanie się przy końcu dni» (Dn 2,28): wydarzenia czasów eschatologicznych w świetle żydowskich pism apokaliptycznych okresu międzytestamentalnego”, *Czas Apokalipsy. Wizje dni ostatecznych w kulturze europejskiej od starożytności do wieku XVII* (red. K. Zalewska-Lorkiewicz) (Warszawa: Wydawnictwo Neriton 2013) 26-35.
- Perrot C. – Bogaert P.M. – Harrington D.J., *Pseudo-Philon: Les Antiquites Bibliques. II. Introduction litteraire, commentaire et index* (SC 230; Paris: Cerf 1976).
- Puech E., „Resurrection: The Bible and Qumran”, *The Bible and the Dead Sea Scrolls. II. The Dead Sea Scrolls and the Qumran Community* (red. J.H. Charlesworth) (Waco, TX: Baylor University Press 2006) 247-281.
- Rubinkiewicz R., „Księga Henocha etiopska (I Księga Henocha)”, *Apokryfy Starego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (PSB 13; Warszawa: Vocatio 1999) 144-189.
- Ruiten J.T.A.G.M. van, „The Influence and Development of Is 65,17 in 1 En 91,16”, *The Book of Isaiah – Le livre d’Isaïe: Les oracles et leurs relectures. Unité et complexité de l’ouvrage* (red. J. Vermeylen) (BETL 81; Leuven: Peeters Publishers 1989) 149-174.
- Russell D.M., *The „New Heavens and New Earth”: Hope for the Creation in Jewish Apocalyptic and the New Testament* (Studies in Biblical Apocalyptic Literature 1; Philadelphia, PA: Visionary Press 1996).
- Russell D.S., *The Method and Message of Jewish Apocalyptic, 200 BC – AD 100* (OTL; Philadelphia, PA: Westminster Press 1964).
- Schürer E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135). A New English Version Revised and Edited by G. Vermes, F. Millar, M. Black* (Edinburgh: T&T Clark 1995).

- Stephens M.B., *Annihilation or Renewal? The Meaning and Function of New Creation in the Book of Revelation* (WUNT II/307; Tübingen: Mohr Siebeck 2011).
- Stone M.E., *Features of the Eschatology of IV Ezra* (HSS 35; Atlanta, GA: Scholars Press 1989).
- Stone M.E., *Fourth Ezra. A Commentary on the Book of Fourth Ezra* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress 1990).
- Stuckenbruck L.T., *1 Enoch 91-108* (CEJL; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2007).
- Tiller P.A., *A Commentary on the Animal Apocalypse of 1 Enoch* (SBL.EJIL 4; Atlanta, GA: Scholars Press 1998).
- VanderKam J.C., *The Book of Jubilees: A Critical Text* (CSCO 510 – Scriptores aethiopici 87; Louvain: Peeters 1989).
- VanderKam J.C., *The Book of Jubilees: Translation* (CSCO 511 – Scriptores aethiopici 88; Louvain: Peeters 1989).
- Woźniak J., „Apokalipsa Barucha syryjska”, *Apokryfy Starego Testamentu* (red. R. Rubinkiewicz) (PSB 13; Warszawa: Vocatio 1999) 407-442.

Ks. MAREK PARCHEM, prezbiter diecezji pelplińskiej, profesor zwyczajny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, kierownik Katedry Literatury Międzytestamentalnej na Wydziale Teologicznym UKSW oraz wykładowca w WSD w Pelplinie, autor kilku książek i kilkudziesięciu artykułów naukowych dotyczących Biblii i literatury żydowskiej z okresu Drugiej Świątyni. Ostatnie publikacje: *Obraz Boga w pismach apokaliptycznych okresu Drugiej Świątyni* (Biblica et Judaica 1; Bydgoszcz: KRD 2013); *Biblijny język aramejski: gramatyka, kompletne preparacje, słownik* (Biblica et Judaica 5; Pelplin: Bernardinum 2016).